

МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ

Державна установа “Центральний методичний
кабінет
підготовки молодших спеціалістів” МОЗ України

ПОГОДЖЕНО

Директор Державної установи
«Центральний методичний кабінет
підготовки молодших спеціалістів
МОЗ України»
Т.І. Чернишенко

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник Директора Департаменту
кадрової політики, освіти, науки
та запобігання корупції МОЗ
України
О.П. Волосовець

МЕДСЕСТРИНСТВО В АКУШЕРСТВІ

ПРОГРАМА

для вищих медичних (фармацевтичних) навчальних закладів
I—III рівнів акредитації за спеціальністю
5.12010102 “Сестринська справа”

Київ
2011

МЕДСЕСТРИНСТВО В АКУШЕРСТВІ

Укладачі:

В.В. Кравцов — викладач вищої категорії, викладач акушерства та гінекології Черкаського базового медичного коледжу;

О.Я. Курненко — викладач I категорії, викладач акушерства та гінекології Черкаського базового медичного коледжу;

І.Я. Губенко — викладач вищої категорії, директор Черкаського базового медичного коледжу, канд. мед. наук, заслужений лікар України, викладач-методист;

Т.Б. Прокопенко — викладач вищої категорії, голова циклової комісії педіатрії, акушерства та гінекології Черкаського базового медичного коледжу.

Програму розглянуто і схвалено на засіданні циклової комісії педіатричних та акушерсько-гінекологічних дисциплін Черкаського базового медичного коледжу (протокол № 2 від 17 жовтня 2011 р.) та рекомендовано до затвердження опорною цикловою комісією ВМ(Ф)НЗ I—III рівнів акредитації МОЗ України (протокол № 1 від 26 жовтня 2011 р.).

Рецензенти:

В.М. Зеленько — головний лікар пологового будинку № 1 м. Черкас, лікар вищої категорії;

О.І. Гаркавенко — завідувач відділення патології вагітності Черкаського пологового будинку № 1, канд. мед. наук, лікар вищої категорії;

І.Б. Назарова — заслужений працівник освіти АРК, викладач-методист, викладач вищої категорії, голова опорної циклової комісії з акушерства Кримського вищого навчального закладу “Кримський медичний коледж”.

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Програму з дисципліни “Медсестринство в акушерстві” для вищих медичних навчальних закладів України I—III рівнів акредитації складено для спеціальності 5.12010102 “Сестринська справа” напряму підготовки 1201 “Медицина” відповідно до складових галужевих стандартів вищої освіти — освітньо-кваліфікаційної характеристики (ОКХ) та освітньо-професійної програми (ОПП) підготовки фахівців, затверджених МОН та МОЗ України у 2011 р. Навчальні плани складено і затверджено в 2011 р.

“Медсестринство в акушерстві” вивчають протягом одного семестру, на другому році навчання. На вивчення курсу відводиться 108 годин, з них 24 — лекції, 40 — навчальна практика, 44 год — самостійна робота.

Мета дисципліни “Медсестринство в акушерстві” — ознайомити студентів з досягненнями світового та вітчизняного акушерства, фізіологічним перебігом вагітності, пологів та післяпологового періоду, доглядом за новонародженими, основними видами акушерської патології. Теоретичні заняття проводяться з використанням різних форм роботи — лекції, ділові ігри, розв’язування ситуаційних завдань, тестових завдань. Важливим моментом в організації навчальної практики під керівництвом викладача є проведення їх в кабінеті доклінічної практики, жіночої консультації, пологовому будинку, що створює оптимальні умови для засвоєння практичних навичок, формування вмінь, використання теоретичних знань у клінічних ситуаціях.

“Медсестринство в акушерстві” як навчальна дисципліна інтегрується з такими дисциплінами, як медсестринство в гінекології, медсестринство в педіатрії, медсестринство в хірургії, медсестринство при інфекційних хворобах, медсестринство в анестезіології та реаніматології.

Циклова комісія має право вносити зміни (15 %) до навчальної програми залежно від організаційних і технічних можливостей, напрямів наукових досліджень, відповідно до вимог кінцевої мети ОКХ та ОПП за фахом підготовки і навчальним планом.

Після вивчення дисципліни **студенти повинні знати:**

- основи організації акушерської допомоги в Україні, профілактичну спрямованість охорони здоров’я;
- основи медичної етики та деонтології;
- засоби забезпечення санітарно-гігієнічного режиму в акушерському стаціонарі;
- правила техніки безпеки в роботі з медичними інструментами та обладнанням;
- основи фізіологічного та патологічного перебігу вагітності, пологів, післяпологового періоду.

Студенти повинні вміти:

- оформлювати медичну документацію;
- виконувати основні лікувально-діагностичні процедури;
- здійснювати догляд за новонародженими.

Студенти мають бути поінформовані про:

- основи законодавства України про охорону здоров'я матері та дитини;
- діагностику вагітності у ранні та пізні терміни;
- допомогу під час пологів;
- фізіологію та патологію в післяпологовий період;
- основні види акушерської патології.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

№ з/п	Тема	Кількість годин			
		Загальний обсяг	Лекції	Навчальна практика під керівництвом викладача	Самостійна робота
	Розділ 1. Організація акушерської допомоги в Україні				
1	Організація акушерської допомоги в Україні. Охорона праці в галузі	8	2	4	4
2	Профілактика захворювань в акушерських стаціонарах	8	2		4
	Розділ 2. Фізіологічне акушерство				
3	Фізіологія вагітності	10	2	4	4
4	Діагностика вагітності	10	2	4	4
5	Пологи	8	2	4	4
6	Фізіологічний післяпологовий період	8	2		4
7	Багатоплідна вагітність	10	2	4	4
	Розділ 3. Патологічне акушерство				
8	Гестоз вагітних	10	2	4	4
9	Кровотечі під час вагітності та пологів	10	2	4	4
10	Вузькі тази. Неправильні положення плода	10	2	4	4
11	Тазові передлежання плода	8	2	4	2
12	Патологія пологової діяльності	8	2	4	2
	Усього	108	24	40	44

Примітка. Години для самостійної роботи студентів розподіляють за темами предметні (циклові) комісії навчальних закладів.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

№ з/п	Тема	Кількість годин
1	Організація акушерської допомоги в Україні. Охорона праці в галузі	4
2	Профілактика захворювань в акушерських стаціонарах	4
3	Фізіологія вагітності	4
4	Діагностика вагітності	4
5	Пологи	4
6	Фізіологічний післяпологовий період	4
7	Гестози вагітних	4
8	Кровотечі під час вагітності та пологів	4
9	Вузькі тази. Неправильні положення плода. Тазові передлежання плода	4
10	Тазові передлежання плода. Патологія пологової діяльності	4
11	Багатоплідна вагітність	4
	Усього	44

ЗМІСТ

Розділ 1. Організація акушерської допомоги в Україні

Тема 1. Організація акушерської допомоги в Україні. Охорона праці в галузі

ЛЕКЦІЯ

Уявлення про акушерську науку. Основні етапи розвитку акушерства. Акушерсько-гінекологічні заклади охорони здоров'я в місті та селі. Жіноча консультація: структура, функції, принципи роботи. Пологовий будинок: принципи організації акушерської допомоги. Організація акушерсько-гінекологічної допомоги працівникам промислових підприємств. Робота медичної сестри в акушерському стаціонарі. Накази МОЗ України з питань охорони материнства та дитинства. Охорона праці в галузі. Нормативно-правові документи. Заходи безпеки під час роботи з кров'ю та іншими біологічними рідинами.

Тема 2. Профілактика захворювань в акушерських стаціонарах

ЛЕКЦІЯ

Поняття про асептику та антисептику. Профілактика інфекційних захворювань в акушерських стаціонарах (Наказ МОЗ України від 10.02.2003 р. № 59 “Про удосконалення заходів щодо профілактики внутрішньолікарняних інфекцій у пологових будинках”), засоби забезпечення санітарно-гігієнічного та протиепідемічного режиму. Особиста гігієна медичних працівників пологового будинку.

НАВЧАЛЬНА ПРАКТИКА ПІД КЕРІВНИЦТВОМ ВИКЛАДАЧА

Заняття проводиться в жіночій консультації, пологовому будинку, де студенти ознайомлюються зі структурою, обладнанням, документацією, організацією медичної допомоги, із засобами забезпечення санітарно-гігієнічного режиму, беруть участь у приготуванні дезінфекційних розчинів, обробленні інструментів.

Практичні навички:

- заповнення медичної документації;
- оформлення направлень для лабораторного дослідження;
- приготування мийного розчину;
- підготовка рук до приймання пологів;

- оброблення інструментів і підготовка їх до стерилізації;
- участь у прибиранні палат.

Розділ 2. Фізіологічне акушерство

Тема 3. Фізіологія вагітності

ЛЕКЦІЯ

Нормальний менструальний цикл. Уявлення про фізіологію вагітності. Будова яйцеклітини та сперматозоїдів. Запліднення, імплантація, утворення оболонки, плаценти, пуповини, навколоплодових вод. Зміни в організмі жінки під час вагітності. Критичні періоди вагітності.

НАВЧАЛЬНА ПРАКТИКА ПІД КЕРІВНИЦТВОМ ВИКЛАДАЧА

Практика проводиться в кабінеті доклінічної практики, де студенти ознайомлюються з ознаками зрілого плода, впливом шкідливих чинників на плід у різні терміни вагітності, принципами антенатальної охорони плода.

Практичні навички:

- визначення ознак зрілості плода;
- вимірювання зросту, маси тіла вагітних.

Тема 4. Діагностика вагітності

ЛЕКЦІЯ

Методи обстеження вагітних: опитування, об'єктивне обстеження. Лабораторні та додаткові методи обстеження вагітних. Діагностика вагітності в ранні терміни. Сумнівні та ймовірні ознаки вагітності. Діагностика вагітності в пізні терміни. Імовірні ознаки вагітності. Визначення положення, позиції, виду та передлежання плода. Визначення термінів вагітності та пологів. Надання декретної допологової відпустки.

НАВЧАЛЬНА ПРАКТИКА ПІД КЕРІВНИЦТВОМ ВИКЛАДАЧА

Проводиться в кабінеті доклінічної практики, жіночій консультації, відділенні патології вагітності, де студенти ознайомлюються зі збиранням анамнезу, оглядом вагітних, вимірюванням зовнішніх розмірів таза, висоти стояння дна матки та окружності живота, вислуховуванням серцебиття плода. Визначення термінів вагітності та пологів.

Практичні навички:

- збирання анамнезу;
- вимірювання зовнішніх розмірів таза;
- вимірювання висоти стояння дна матки;
- вимірювання окружності живота;
- вислуховування серцебиття плода;
- визначення положення, позиції, виду та передлежання плода.

Тема 5. Пологи

ЛЕКЦІЯ

Уявлення про пологи. Сучасний погляд на причину настання пологів. Періоди пологів, тривалість їх. Перебіг першого періоду пологів. Спостереження за загальним станом роділлі, розкриттям шийки матки. Пологові сили, що сприяють розкриттю шийки матки. Своєчасність відходження навколоплодових вод. Перебіг другого періоду пологів. Поняття про біомеханізм пологів, уявлення про потуги. Перебіг третього періоду пологів, ознаки відшарування плаценти. Уявлення про фізіологічну кровотечу. Способи виділення посліду, що відшарувався. Перший туалет новонародженого.

Тема 6. Фізіологічний післяпологовий період

ЛЕКЦІЯ

Загальне уявлення про післяпологовий період (ранній, пізній). Зміни в організмі породіллі. Режим післяпологового відділення. Догляд за породіллею. Ускладнення, які найчастіше виникають у післяпологовий період.

НАВЧАЛЬНА ПРАКТИКА ПІД КЕРІВНИЦТВОМ ВИКЛАДАЧА

У кабінеті доклінічної практики відпрацьовують методику акушерського обстеження, біомеханізм пологів у передньому та задньому видах потиличного передлежання, механізм відшарування та виділення посліду на фантомі. У пологовому будинку студенти приймають та проводять санітарне оброблення роділь, спостерігають у передпологових палатах за загальним станом роділь, динамікою пологових сил, беруть участь у визначенні цілості плаценти, крововтрати під час пологів, проведенні першого туалету новонародженого. Заняття проводяться в післяпологовому відділенні, де студенти ознайомлюються з режимом відділення, беруть участь у проведенні туалету породіль, прикладанні дитини до грудей, у процесі зціджування молока.

Практичні навички:

- відтворення біомеханізму пологів при передньому та задньому потиличних передлежаннях (на фантомі);
- визначення ознак відшарування посліду (на фантомі);
- виділення посліду, що відшарувався (на фантомі);
- участь в огляді плаценти та визначенні її цілості;
- визначення крововтрати в пологах;
- проведення туалету породіль;
- догляд за грудними залозами;
- проведення зціджування молока;
- виконання призначень лікаря.

ЛЕКЦІЯ

Тема 7. Багатоплідна вагітність

Багатоплідна вагітність: перебіг, діагностика, особливості ведення вагітності та пологів. Значення своєчасної діагностики та госпіталізації.

НАВЧАЛЬНА ПРАКТИКА ПІД КЕРІВНИЦТВОМ ВИКЛАДАЧА

Проводиться в пологовому будинку, де студенти ознайомлюються з методами діагностики багатоплідної вагітності, історіями пологів при багатоплідній вагітності.

Практичні навички:

- вислуховування серцебиття плодів;
- складання плану ведення вагітності та пологів при багатоплідній вагітності.

Розділ 3. Патологічне акушерство

Тема 8. Гестоз вагітних

ЛЕКЦІЯ

Уявлення про гестоз вагітних. Сучасні теорії виникнення, класифікація. Ранні гестози. Пізні гестози, сучасні методи діагностики. Невідкладна допомога при тяжких формах пізнього гестозу.

НАВЧАЛЬНА ПРАКТИКА ПІД КЕРІВНИЦТВОМ ВИКЛАДАЧА

Проводиться в жіночій консультації, відділенні патології вагітності, де студенти ознайомлюються з оформленням медичної документації, виявленням вагітних із прегестозом, загальним станом вагітних, хворих на гестоз, здійснюють спостереження та догляд за вагітними.

Практичні навички:

- виявлення прегестозу у вагітних;
- заповнення медичної документації;
- взяття сечі та дослідження її на наявність білка;
- вимірювання артеріального тиску;
- складання плану ведення вагітності при різних формах гестозу.

Тема 9. Кровотечі під час вагітності та пологів

ЛЕКЦІЯ

Кровотечі під час вагітності. Мимовільний аборт: класифікація, клінічний перебіг, невідкладна допомога. Передлежання плаценти, передчасне відшарування нормально розташованої плаценти: причини, клінічні прояви, ускладнення, невідкладна допомога. Кровотеча під час пологів та в ранній післяпологовий період.

НАВЧАЛЬНА ПРАКТИКА ПІД КЕРІВНИЦТВОМ ВИКЛАДАЧА

Проводиться в жіночій консультації, пологовому будинку, де студенти ознайомлюються з виявленням жінок із чинниками ризику виникнення кровотечі, заповненням медичної документації, обстеженням вагітних із загрозою переривання вагітності, передлежанням плаценти, передчасним відшаруванням нормально розташованої плаценти.

Практичні навички:

- виявлення жінок групи ризику щодо виникнення кровотечі;
- вимірювання артеріального тиску та підрахунок частоти пульсу;
- визначення групи крові та резус-фактора;
- підготовка системи для внутрішньовенних ін'єкцій;
- катетеризація сечового міхура.

Тема 10. Вузькі тази. Неправильні положення плода

ЛЕКЦІЯ

Поняття про анатомічно та клінічно вузький таз. Класифікація вузьких тазів. Форми вузьких тазів, що трапляються найчастіше.

Поняття про неправильні положення плода: причини виникнення, діагностика, ускладнення, профілактика.

НАВЧАЛЬНА ПРАКТИКА ПІД КЕРІВНИЦТВОМ ВИКЛАДАЧА

Проводиться в кабінеті доклінічної практики, жіночій консультації, де студенти ознайомлюються з формами вузьких тазів, обстеженням вагітних, вимірюванням розмірів таза та оцінюванням їх. Проводиться в кабінеті доклінічної практики та пологовому будинку, де студенти ознайомлюються з діагностикою неправильних положень плода, тазових передлежань плода, з принципами та методами коригувальної гімнастики, складають план ведення вагітних з неправильними положеннями плода, розглядають історії пологів при поперечному та косому положенні плода.

Практичні навички:

- вимірювання зовнішніх розмірів таза;
- вимірювання індексу Соловйова;
- обчислення справжньої кон'югати;
- вимірювання додаткових розмірів таза;
- участь у проведенні діагностики неправильного положення плода;
- відпрацьовування навичок коригувальної гімнастики.

Тема 11. Тазові передлежання плода

ЛЕКЦІЯ

Класифікація тазових передлежань плода, особливості перебігу вагітності, коригувальна гімнастика.

**НАВЧАЛЬНА ПРАКТИКА ПІД КЕРІВНИЦТВОМ
ВИКЛАДАЧА**

Проводяться в кабінеті доклінічної практики та пологовому будинку, де студенти ознайомлюються з діагностикою тазових передлежань плода, з принципами та методами коригувальної гімнастики, складають план ведення вагітних з тазовими передлежаннями плода, розглядають історії пологів при тазових передлежаннях плода.

Практичні навички:

- участь у проведенні діагностики тазового передлежання плода;
- відпрацьовування навичок коригувальної гімнастики.

Тема 12. Патологія пологової діяльності

ЛЕКЦІЯ

Фізіологія та патологія пологової діяльності. Аномалії пологової діяльності: класифікація, діагностика, методи лікування.

НАВЧАЛЬНА ПРАКТИКА ПІД КЕРІВНИЦТВОМ ВИКЛАДАЧА

Проводиться в пологовому будинку, де студенти спостерігають за роділлями в перший та другий періоди пологів з патологією пологової діяльності, використанням методів реєстрації скорочувальної діяльності матки, веденням другого періоду пологів, ознайомлюються з методами стимуляції пологової діяльності.

Практичні навички:

- визначення тривалості переймів та пауз між ними;
- вислуховування серцебиття плода;
- спостереження за апаратом, що реєструє пологову діяльність матки та стан плода;
- виявлення вагітних із чинниками ризику виникнення аномалій пологової діяльності.

ПЕРЕЛІК ПРАКТИЧНИХ НАВИЧОК

1. Оформлення напрямлень для лабораторного дослідження.
2. Оброблення інструментів і підготовка їх до стерилізації.
3. Приготування мийного розчину.
4. Підготовка рук до приймання пологів.
5. Визначення ознак зрілості плода.
6. Вимірювання зросту, маси тіла вагітних.
7. Збирання анамнезу.
8. Вимірювання зовнішніх розмірів таза.
9. Вимірювання висоти стояння дна матки.
10. Вимірювання окружності живота.
11. Вислуховування серцебиття плода.
12. Визначення положення, позиції, виду та передлежання плода.
13. Відтворення біомеханізму пологів при передньому та задньому видах потиличного передлежання (на фантомі).
14. Визначення ознак відшарування посліду (на фантомі).
15. Виділення посліду, що відшарувався (на фантомі).
16. Участь в огляді посліду та визначенні його цілісності.
17. Визначення крововтрати під час пологів.
18. Проведення туалету породіль.
19. Догляд за грудними залозами.
20. Виявлення прегестозу у вагітних.
21. Взяття сечі та дослідження її на наявність білка.
22. Вимірювання артеріального тиску та підрахунок частоти пульсу.
23. Визначення групи крові та резус-фактора.
24. Визначення тривалості переймів та пауз між ними.

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДО ДИФЕРЕНЦІЙОВАНОГО ЗАЛІКУ

1. Основоположники вітчизняного акушерства.
2. Законодавство України про охорону материнства та дитинства.
3. Перинатальна медицина, перспективи її розвитку.
4. Організація акушерсько-гінекологічної допомоги в Україні.
5. Медична етика та деонтологія в акушерстві.
6. Нормальний менструальний цикл.
7. Будова жіночого таза.
8. Елементи плодового яйця, будова їх, функції.
9. Плід у різні терміни вагітності.
10. Сучасні методи діагностики вагітності.
11. Методи обстеження вагітних, визначення терміну допологової відпустки та майбутніх пологів.
12. Пологи. Періоди пологів. Догляд за роділлею.
13. Фізіологічний післяпологовий період. Догляд за породіллею.
14. Гестози вагітних. Класифікація, форми, невідкладна допомога.
15. Кровотечі під час вагітності та пологів.
16. Неправильні положення плода.
17. Багатоплідна вагітність.
18. Вузький таз.
19. Тазові передлежання плода.
20. Патологія пологової діяльності.

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДО КОМПЛЕКСНОГО КВАЛІФІКАЦІЙНОГО ЕКЗАМЕНУ

1. Основоположники вітчизняного акушерства.
2. Законодавство України про охорону материнства та дитинства.
3. Перинатальна медицина, перспективи її розвитку.
4. Організація акушерсько-гінекологічної допомоги в Україні.
5. Медична етика та деонтологія в акушерстві.
6. Нормальний менструальний цикл.
7. Будова жіночого таза.
8. Елементи плодового яйця, будова їх, функції.
9. Плід у різні терміни вагітності.
10. Сучасні методи діагностики вагітності.
11. Методи обстеження вагітних, визначення терміну допологової відпустки та майбутніх пологів.
12. Пологи. Періоди пологів. Догляд за роділлею.
13. Фізіологічний післяпологовий період. Догляд за породіллею.
14. Гестози вагітних. Класифікація, форми, невідкладна допомога.
15. Кровотечі під час вагітності та пологів.
16. Неправильні положення плода.
17. Багатоплідна вагітність.
18. Вузкий таз.
19. Тазові передлежання плода.
20. Патологія пологової діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

Акушерство: підручник / С.В. Хміль, Л.І. Романчук, З.М. Кучма. — Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. — 624 с.

Акушерство і гінекологія: У 2 кн. — Кн. 1: Акушерство: підручник / За ред. В.І. Грищенко, М.О. Щербини. — К.: ВСВ "Медицина", 2011. — 424 с.

Губенко І.Я., Шевченко О.Т., Бразалій Л.П., Апшай В.Г. Медсестринський процес. — К.: Здоров'я, 2001.

Медсестринство в акушерстві: підручник / С.В. Хміль, З.М. Кучма, Л.І. Романчук. — Тернопіль: Підручники і посібники, 2007. — 336 с.

Назарова І.Б. Невідкладні стани в акушерстві: навч. Посібник. — К.: Медицина, 2006. — 102 с.

Назарова І.Б., Самойленко В.Б. Фізіологічне акушерство: підручник. — К.: Медицина, 2009. — 408 с.

Посібник для практичних занять з акушерства / О.М. Колодочка, В.В. Пузій, О.П. Шамаріна та ін.; за ред. Л.О. Мороз. — К.: Здоров'я, 2006. — 280 с.

Назарова І.Б. Медсестринство в акушерстві: Підручник. — К.: Медицина, 2008. — 224 с.

Додаткова

Айламазян Е.К. Акушерство. — СПб: Специальная литература, 1997.

Губенко І.Я., Шевченко О.Т., Бразалій Л.П., Апшай В.Г. Медсестринський догляд за пацієнтом. — К.: Здоров'я, 2000 — 248 с.

Інструкція з профілактики внутрішньолікарняного та професійного зараження ВІЛ-інфекцією (витяг з Наказу МОЗ України "Про вдосконалення організації медичної допомоги хворим на ВІЛ-інфекцію, СНІД" № 120 від 25.05.03 р.).

Кудрявцева Т.О. Сестринський процес: етапи, зміст, документація. — К.: Здоров'я, 2001.

Наказ № 288 "Про затвердження інструкції по дотриманню санітарно-протиепідемічного режиму лікарні".

Планування сім'ї. Інститут захисту життя. — Львів, 1998.

Присяжнюк М.С. Російсько-український медичний словник. — К.: KM Academia, 1995.

Степанковская Г.К. Неотложное акушерство. — К.: Здоров'я, 1994.

Хміль С. Медсестринство в акушерстві. — Тернопіль: Укрмедкнига, 2000.